

พฤติกรรมเชิงจริยธรรมตามแนวพุทธจิตวิทยา

The Ethical Behavior in Buddhist Psychology

ตติลา จำปาวัลย์

Tatila Jampawal

หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพุทธจิตวิทยา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Doctor of Philosophy, Buddhist Psychology

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

Email: Tatila.j@gmail.com

Retrieved October 23, 2019; Revised November 15, 2019; Accepted December 31, 2019

บทคัดย่อ

พฤติกรรมเชิงจริยธรรมตามแนวพุทธจิตวิทยา มีความสำคัญสำหรับคนในสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่มุ่งเน้นให้คนทำดี ละเว้นความชั่ว พร้อมทั้งให้ความสำคัญกับพัฒนาตนเอง หรือเรียกได้ว่าเป็นเป็นภาวิตัตต์ แปลว่า ผู้มีตนที่ได้พัฒนาแล้ว ไม่เฉพาะมุ่งพัฒนาให้เป็นคนเก่งเท่านั้น แต่หมายถึงการพัฒนาให้เป็นคนดีด้วย เป็นผู้ที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น รวมถึงการไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม เมื่อมีการดำเนินชีวิตหรือครองชีวิตอย่างถูกต้อง จะส่งผลให้มนุษย์เป็นอิสระ มีจิตใจไร้ทุกข์ ซึ่งเหล่านี้ สถาบันต่าง ๆ ในสังคม รวมถึงหน่วยย่อยคือทุกคนในสังคม ต้องร่วมรับผิดชอบ โดยเฉพาะร่วมดูแลเด็กและเยาวชน ซึ่งจะเป็นอนาคตของชาติต่อไป

คำสำคัญ: พฤติกรรมเชิงจริยธรรม, พุทธจิตวิทยา

Abstract

The ethical behavior in buddhist psychology is important to people in society to live peacefully. And it's the way of life to abandonment the wrong doing and encouragement to do good, and emphasizing on self-development or dedicating oneself to training for realization of one's full human potential as a good and intellect person to be free from hatred and ill will, and would lead a happy life free from trouble. Ethical behavior involving all institutions and people in society should be responsible, especially ethical behavior in children and youth.

Keywords: Ethical Behavior, Buddhist Psychology

บทนำ

โครงสร้างทางสังคมประกอบด้วยสถาบันต่าง ๆ ที่มีลักษณะแยกย่อยอันเป็นปัจเจก และสถาบันเหล่านั้นก็เป็นพลังในการขับเคลื่อนทางสังคม จึงมีความจำเป็นที่คนในสังคมต้องพัฒนาการเรียนรู้ของตนตลอดเวลา สุลักษณ์ ศิวรักษ์ แสดงทัศนะไว้ว่า การศึกษามีส่วนช่วยให้สังคมวิวัฒนาการไปเร็วหรือช้า ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับสภาพของสังคมและวัตถุประสงค์ที่สมาชิกในสังคมนั้นต้องการ ระบบการศึกษาในสังคมขึ้นอยู่กับเครื่องยนต์กลไกอันซับซ้อนในสังคมนั้น ที่เป็นไปเพื่อให้สมาชิกในสังคมนำเอาความรู้ ทักษะและทัศนคติมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างสอดคล้องกับสิ่งซึ่งสังคมต้องการ และการถ่ายทอดสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ให้ได้ผล คือเป้าหมายประการหนึ่งของการศึกษา กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ระบบการศึกษาขึ้นอยู่กับปัจจัย 2 ข้อ ได้แก่ 1) ผลที่พึงประสงค์นั้นคืออะไร และ 2) มรรควิธีอย่างไหนที่จะก่อให้เกิดผลอันนั้น (ส.ศิวรักษ์, 2545: 9) และเมื่อได้เป้าหมายและวิธีการแล้ว ผู้เรียนก็จะได้รับการถ่ายทอดอย่างเหมาะสม เพื่อจะนำความรู้ นั้น ๆ ไปก่อให้เกิดประสิทธิผล (Outcomes) คือ ประโยชน์ต่อตน ประโยชน์ต่อผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่ายอันเป็นประโยชน์หรือผลที่มุ่งหมาย (ส.นิ. (ไทย) 16/23/40) (อรรถะหรืออรรถ 3 คือ อัตตัตถะ ปรัตถะ อุภยัตถะ) (พระราชวรมนี ประยูรต์ ปยุตโต, 2528: 132) และการที่จะประเมินว่าบุคคลผู้นั้นประสบความสำเร็จในชีวิตหรือไม่มากนักน้อยเพียงใด อาจสังเกตได้จากพฤติกรรมการแสดงออกทางสังคม ซึ่งในเรื่องการประสบผลสำเร็จในชีวิตนี้ อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) นักวิทยาศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงระดับโลกได้แสดงทัศนะไว้ว่า การมองว่าผู้ใดประสบผลสำเร็จหรือมีคุณค่าอย่างแท้จริงหรือไม่ ควรจะดูว่าผู้นั้นได้ให้สิ่งใดกับสังคมบ้าง มากกว่าที่จะมองว่าผู้นั้นได้รับสิ่งใดไปจากสังคม (พระราชวรมนี ประยูรต์ ปยุตโต, 2545: 62) จึงอาจกล่าวได้ว่า ประเทศชาติจะพัฒนาอย่างมีคุณภาพได้นั้น ต้องอาศัยคนในสังคมที่มุ่งพัฒนาตน ไม่เฉพาะเพื่อเป็นคนเก่งเท่านั้น แต่ต้องเป็นคนดีควบคู่ไปด้วย

ความหมายของจริยธรรม

นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของจริยธรรมไว้ดังต่อไปนี้

Kohlberg กล่าวว่า จริยธรรมนั้นมีพื้นฐานมาจากความยุติธรรม คือการกระจายสิทธิและหน้าที่อย่างเท่าเทียมกัน โดยมีได้หมายถึงกฎเกณฑ์ที่ใช้บังคับกันอยู่โดยทั่วไป แต่เป็นกฎเกณฑ์ที่มีความเป็นสากลซึ่งคนส่วนใหญ่รับไว้ในทุก ๆ สถานการณ์ ไม่มีการขัดแย้งเป็นอุดมคติ ดังนั้น พันธะทางจริยธรรม จึงเป็นการเคารพในสิทธิข้อเรียกร้องของผู้อื่นอย่างเสมอภาค (Kohlberg L., 1976: 4-5)

Zanden หมายถึง มุมมองและคุณค่าที่เกิดขึ้นโดยวิธีใช้แนวทางของศาสนาและสามารถส่งผลต่อพฤติกรรมของบุคคล (James W. Vander Zanden, 1986: 323)

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า จริยธรรมมีความหมายกว้าง หมายถึง การดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ การยังชีวิตให้เป็นไป การครองชีพ การใช้ชีวิต การเคลื่อนไหวของชีวิตทุกแง่มุม

ด้านทุกระดับ ทั้งทางกาย วาจา ทางใจ ทั้งด้านส่วนตัว ด้านสังคม ด้านอารมณ์ ด้านจิต ด้านปัญญา ถ้าเป็นการดำเนินชีวิตหรือครองชีวิตอย่างถูกต้อง ทำให้มนุษย์เป็นอิสระ มีจิตใจไร้ทุกข์อย่างแท้จริง ท่านเรียกว่าเป็นพรหมจริยะ แปลว่า การครองชีวิตอย่างประเสริฐหรือชีวิตประเสริฐ (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตฺโต, 2543: 10-11)

ส.ศิวรักษ์ กล่าวว่า การสอนจริยธรรมน่าจะหมายถึง การกระทำใด ๆ ที่ให้คนได้รู้ ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับแนวปฏิบัติของสังคมตน (และของสังคมอื่นถ้าเป็นไปได้) กับให้รู้ว่าทำอะไรเขาถือว่าถูก ทำอะไรถือว่าผิด ส่วนการฝึกหัดอบรมทางจริยธรรม น่าจะหมายถึงการเลี้ยงลูกเพื่อให้เข้าได้ กับหลักความประพฤติปฏิบัติที่ถือกันว่าดีในสังคมนั้น ๆ (ส.ศิวรักษ์, 2545: 78)

ดวงเดือน พันธมนาวิน (2539: 113) ให้ความหมายถึง ระบบการทำความดี ละเว้นความชั่ว คำที่ังมีความหมายไม่ชัดเจนคือคำว่า “ระบบ” ซึ่งหมายถึง ทั้งสาเหตุที่บุคคลจะกระทำหรือไม่กระทำ และผลของการกระทำหรือไม่กระทำนั้น ตลอดจนกระบวนการเกิดและการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมเหล่านี้ด้วย และได้จำแนกจริยธรรมโดยทั่วไปออกเป็นองค์ประกอบ 4 ประการคือ 1) ความรู้เชิงจริยธรรม หมายถึง การมีความรู้ว่าจะสังคมของตนนั้น การกระทำชนิดใดดีควรกระทำ และการกระทำชนิดใดเลวควรงดเว้น ลักษณะและพฤติกรรมใดเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมมากน้อย เพียงใด ปริมาณความรู้เชิงจริยธรรม หรือความรู้เกี่ยวกับค่านิยมทางสังคมนั้นขึ้นอยู่กับอายุ ระดับการศึกษาและพัฒนาการทางสติปัญญาของบุคคลด้วย 2) ทศนคติเชิงจริยธรรม หมายถึง ความรู้สึกของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับลักษณะหรือพฤติกรรมเชิงจริยธรรมต่าง ๆ ว่าตนชอบหรือไม่ชอบลักษณะ นั้นมากน้อยเพียงใด ทศนคติเชิงจริยธรรมของบุคคลอาจเปลี่ยนแปลงได้ 3) เหตุผลเชิงจริยธรรม หมายถึง การที่บุคคลใช้เหตุผลในการเลือกที่จะกระทำหรือไม่กระทำพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงแรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลังการกระทำต่าง ๆ ของบุคคล และ 4) พฤติกรรมเชิงจริยธรรม หมายถึง การที่บุคคลแสดงพฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบ หรืองดเว้นการแสดงพฤติกรรมที่ฝ่าฝืน กฎเกณฑ์หรือค่านิยมในสังคมนั้น ๆ

บุญมี แทนแก้ว (2539: 169-170) ให้ความหมายจริยธรรมว่ากว้างขวางมาก อาจรวมไปถึงค่านิยม (Value) คือ สภาพหรือการกระทำบางประการที่เราเชื่อและยึดมั่นถือมั่น เพื่อจะได้บรรลุถึงวัตถุประสงค์หรือความมุ่งหมายของสังคมหรือของตัวเอง เช่น ความดี ความซื่อสัตย์สุจริต และอื่น ๆ เหล่านี้เป็นค่านิยมฝ่ายดี แต่อาจจะมีค่านิยมฝ่ายชั่ว เช่น การดื่มสุรารายาเมา การเป็นชู้กับเมียเขา การแต่งกายที่นิยมใช้ของที่ผลิตจากต่างประเทศ การใช้ของราคาแพงและอื่น ๆ ค่านิยมที่จัดเป็นจริยธรรมคือค่านิยมฝ่ายดี

จันทน์ อติวัฒนสิทธิ์ (2545: 195) ให้ความหมายถึง กฎเกณฑ์หรือแนวทางที่พึงปฏิบัติ เพื่อบรรลุถึงคุณงามความดี หรือเพื่อให้เกิดคุณธรรม กฎเกณฑ์หรือแนวทางที่พึงปฏิบัติได้รับการประเมินค่าว่าเป็นสิ่งที่ดี สามารถนำผู้ประพฤติปฏิบัติตนให้บรรลุที่หวังไว้ได้ ขณะเดียวกัน ก็ไม่สร้างความทุกข์ความเดือดร้อนแก่บุคคลหรือสุจริตชนทั้งหลาย การปฏิบัติตามจริยธรรมย่อมให้ผลดีแก่ผู้ปฏิบัติ สังคม สิ่งแวดล้อม ผู้ปฏิบัติจริยธรรมย่อมได้ชื่อว่าเป็นคนดี หากบุคคลในสังคมทุกคนปฏิบัติ

ตามหลักจริยธรรม สังคมสิ่งแวดล้อมจะไม่ถูกเบียดเบียนและถูกรบกวน จนเกิดสภาพเสียสุขภาพทางสังคมและระบบนิเวศวิทยา

ธีรยุทธ บุญมี (2546: 18) หมายถึง ปรัชญาที่เน้นการปฏิบัติที่เป็นจริงในชีวิตประจำวัน เพื่อบรรลุสู่ คุณธรรม ความดีงาม หรือผลบางอย่าง ปรัชญาแนวนี้บางครั้งก็ต้องยอมรับว่ามีหลักเกณฑ์แห่งความ เป็นที่แน่นอน เป็นกฎเกณฑ์นามธรรมที่คอยควบคุมมนุษย์อีกชั้นหนึ่ง หรือเป็นอุดมคติที่เราควรแสวงหาโดยการประพฤติปฏิบัติของเรา

ไสว มาลาทอง (2542: 7) หมายถึง กฎเกณฑ์แห่งความประพฤติหรือหลักความจริงที่เป็นแนวทางแห่งความประพฤติปฏิบัติ

จะเห็นได้ว่า นักวิชาการต่างประเทศและในประเทศได้ให้ความหมายของจริยธรรมในลักษณะของแหล่งที่เกิด วิธีการ องค์ประกอบ และเป้าหมายไว้แตกต่างกัน ดังนั้นอาจพอสรุปได้ว่า จริยธรรม หมายถึง กฎเกณฑ์ที่มีลักษณะแห่งความเป็นสากล เป็นแนวทางที่พึงปฏิบัติเพื่อบรรลุถึง คุณงามความดี หรือเพื่อให้เกิดคุณธรรม เป็นการดำเนินชีวิต การใช้ชีวิต รวมถึงการครองชีวิตอย่าง ประเสริฐหรือชีวิตที่ประเสริฐ ไม่เบียดเบียนตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม อันนำมาสู่ความ สุขอัน ประเสริฐแก่ตนเอง แก่ผู้อื่น เกื้อหนุนประโยชน์ให้แก่สังคม และเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ความหมายของพฤติกรรมเชิงจริยธรรม

Hoffman ได้ให้ความหมายโดยคำนี้ถึงพฤติกรรมหรือการกระทำของบุคคล ซึ่งจริยธรรมโดยทั่ว ๆ ไปจะประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ความคิดทางจริยธรรม (Moral Thought) ความรู้สึกทางจริยธรรม (Moral Feeling) และพฤติกรรมจริยธรรม (Moral Behavior) (M.I. Hoffman, 1979: 958-963)

ดวงเดือน พันธุมนาวิน ได้ให้ความหมายของพฤติกรรมจริยธรรมไว้ว่า หมายถึงลักษณะทางสังคมหลายลักษณะของมนุษย์ และมีขอบเขตรวมถึงพฤติกรรมทางสังคมประเภทต่าง ๆ ด้วย ลักษณะพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม จะมีคุณสมบัติประเภทใดประเภทหนึ่งในสองประเภท คือ เป็นลักษณะที่สังคมต้องการให้มีอยู่ในสังคมนั้น คือพฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบ ให้การสนับสนุน และลักษณะที่สังคมไม่ต้องการให้มีอยู่ในสมาชิกของสังคม เป็นการกระทำที่สังคมลงโทษ หรือพยายามกำจัดและผู้กระทำพฤติกรรมนั้นส่วนมากรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องและไม่สมควร ฉะนั้น ผู้มีจริยธรรมสูง คือ ผู้ที่มีลักษณะและพฤติกรรมประเภทแรกมากและประเภทหลังน้อย (ดวงเดือน พันธุมนาวิน, 2524: 2)

บุญมี แทนแก้ว ได้กล่าวถึงหลักจริยธรรมในการดำเนินชีวิตหรือเชิงพฤติกรรมไว้ว่า คือ หลักในการประพฤติที่ถูกต้องจึงจะมีความสุข เพราะความสุขเป็นสิ่งที่มนุษย์ปรารถนาอันเป็นผล แต่จะเกิดผลได้ต้องมีหลักการที่ต้องปฏิบัติในพระพุทธศาสนา คฤหัสถ์หรือชาวบ้านจะมีความสุขได้ ต้องพยายามปฏิบัติตามหลักเบญจศีลเบญจธรรม อันเป็นธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นมนุษย์สมบูรณ์

เพราะผู้ปฏิบัติตามเบญจศีลเบญจธรรม เรียกว่า เป็นผู้ที่มีมนุษยธรรม คือ ธรรมที่ทำให้บุคคลให้เป็น มนุษย์สมบูรณ์ได้ (บุญมี แทนแก้ว, 2539: 132)

ลำดับ ศริมนิ ได้สรุปลักษณะของจริยธรรมเกี่ยวกับพฤติกรรมว่ามีคุณสมบัติอยู่ 2 ประเภท คือ

ก. ลักษณะที่สังคมต้องการ คือ พฤติกรรมที่สังคมชอบ ต้องการให้มืออยู่ในสมาชิกของ สังคมนั้น และให้การสนับสนุนแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ยกย่องสรรเสริญให้เป็นผู้มีเกียรติในสังคม

ข. ลักษณะที่สังคมไม่ต้องการ คือ พฤติกรรมที่สังคมประนามว่าไม่ดี ไม่ต้องการให้มืออยู่ใน สมาชิกของสังคม และไม่สนับสนุนผู้กระทำโดยวิธีการลงโทษให้ผู้มีพฤติกรรมเช่นนั้น รู้สึกสำนึกกว่า เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องและไม่ควรกระทำต่อไป

และยังกล่าวต่อไปอีกว่า ผู้ที่มีจริยธรรม คือ ผู้มีลักษณะที่ประพฤติดีประพฤติชอบ มีความคิดชอบ เว้นจากการกระทำชั่วด้วยกาย วาจา และใจ คือ ประพฤติชอบด้วยกาย ได้แก่ ไม่ฆ่า สัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤตินิดในกาม ประพฤติชอบด้วยวาจา ได้แก่ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อเจ้อ ประพฤติชอบด้วยใจ ได้แก่ ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่คิดพยาบาทปองร้ายเขา มีความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม (ลำดับ ศริมนิ, ม.ป.ป.: 3-4)

จากความหมายของพฤติกรรมเชิงจริยธรรมข้างต้นอาจสรุปได้ว่า พฤติกรรมเชิงจริยธรรม เป็นพฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบ ให้การสนับสนุน เพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม เพื่อการดำรงชีวิตของคนในสังคมอย่างมีความสุข ในทางพระพุทธศาสนาคือการประพฤติปฏิบัติตาม ศีล 5 ข้อ ขณะเดียวกัน พฤติกรรมเชิงจริยธรรมนี้ ได้บ่งถึงพฤติกรรมที่สังคมไม่ต้องการ ไม่พึง ประารถนา เป็นการกระทำที่สังคมลงโทษ สมาชิกในสังคมไม่ควรประพฤติปฏิบัติ

ความสำคัญและการพัฒนาพฤติกรรมเชิงจริยธรรม

ปัญหาที่ประเทศไทยกำลังประสบและต้องรีบแก้ไขอย่างเร่งด่วน คือ ปัญหาที่เกี่ยวกับ เด็กและเยาวชน การก่อการทะเลาะวิวาทระหว่างนักเรียนอาชีวะ การขายบริการทางการเพศของ นักเรียน การเสพยาเสพติด ปัญหาเหล่านี้เป็นสิ่งบั่นทอนคุณภาพของประชาชน เนื่องจากเด็ก เยาวชนเหล่านี้ต้องเติบโตเป็นผู้ใหญ่ และจะเป็นกำลังสำคัญของการพัฒนาประเทศในอนาคต

การพัฒนาประเทศชาติ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องพัฒนาเด็กและเยาวชน ให้มี ความสามารถ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นเด็กเก่ง แต่ขณะเดียวกัน นอกจากความเก่งแล้ว สังคมยัง ต้องการเด็กและเยาวชนที่มีคุณธรรม หรือกล่าวได้ว่าเป็นเด็กดี ควบคู่ไปด้วยกันด้วย ถ้าปราศจาก คุณธรรมจริยธรรมแล้ว คนเก่งก็อาจสร้างพฤติกรรมจริยธรรมเชิงลบได้เช่นกัน

ป่วย อึ้งภากรณ์ กล่าวไว้ว่า การศึกษาควรมุ่งจุดหมายดังต่อไปนี้

1. เพื่อที่จะอบรมนักเรียนให้เป็นมนุษย์ที่ดี มีความซื่อสัตย์สุจริต มีศีลธรรม เป็นพลเมือง ดี มีความคิดชอบทำชอบ และประพฤติชอบ

2. ควรจะอบรมนักเรียน รวมทั้งนักศึกษามหาวิทยาลัยให้รู้จักใช้ความคิด รู้จักบำรุงสติปัญญาให้เฉียบแหลมเพื่อธำรงวิชาการ ให้แตกฉานและลึกซึ้ง นำมาใช้ประโยชน์แก่ตนและแก่ประชาชน

3. ฝึกนักเรียนให้สามารถมีความรู้สำหรับใช้ประกอบสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตของตน และครอบครัวได้โดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น

และได้แสดงทัศนะต่อไปอีกว่า การศึกษาอบรมดังกล่าวไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะในโรงเรียนหรือสถานศึกษาเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอบรมในหัวข้อที่ 1 ควรจะได้มีการอบรมจากที่บ้าน ข้อนี้มีความสำคัญมาก แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่ทุกคนอาจจะบอกว่าเป็นเรื่องที่รู้ ๆ กันอยู่แล้ว แต่เนื่องด้วยในสมัยปัจจุบันนี้ ผู้ปกครองบิดามารดามักจะโยนความรับผิดชอบไปให้แก่ครูบาอาจารย์หรือรัฐบาลซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะฉะนั้นจึงขอเน้นว่า การศึกษาอบรมควรจะมีทั้งที่บ้านและทางสถานศึกษา สถานศึกษาก็แยกออกได้เป็นวัดตามแบบโบราณ โรงเรียน วิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยในปัจจุบันนี้ สถานศึกษาดังกล่าวมีความสำคัญมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเท่าที่เกี่ยวกับวิชาการและวิชาชีพตามข้อ 2 และข้อ 3 ผู้ใดได้รับการศึกษาในระดับต่ำก็ต้องได้รับประโยชน์น้อย แต่ยิ่งศึกษาสูงขึ้นไปก็ยิ่งควรจะได้รับประโยชน์เพิ่มพูนขึ้น แต่ถ้าผู้ใดมีสันดานเลวและบกพร่องในข้อ 1 คือ ปราศจากความซื่อสัตย์สุจริตและศีลธรรม คุณประโยชน์ที่จะได้รับจากข้อ 2 และข้อ 3 ย่อมกลายเป็นโทษและในบางกรณีย่อมกลายเป็นโทษอย่างมหันต์ (ปวญ อังภาภรณ์, 2545: 3-4)

จะเห็นได้ว่า การพัฒนาเด็กและเยาวชนจะต้องมุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีความรู้ควบคู่กับคุณธรรม โดยไม่อาจแบ่งแยกหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างเด็ดขาดว่า เป็นหน้าที่ของสถาบันใดสถาบันหนึ่ง ครอบครัวและโรงเรียนต้องทำหน้าที่สอดประสานกันอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ เพื่อสร้างบุคลากรที่มีคุณค่าในสังคม ดังนั้น ยุทธศาสตร์แห่งการป้องกันและแก้ไขจึงเป็นสิ่งจำเป็นเร่งด่วนที่ทุกฝ่ายจะต้องเร่งระดมภูมิปัญญา เพื่อการสกัดกั้นหรือลดทอนปัญหาไม่ให้รุนแรงไปกว่านี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้แสดงทัศนะว่า พระพุทธเจ้าเป็นภาวิตัตต แต่แปลว่า ผู้มีตนที่ได้พัฒนาแล้ว การมีตนพัฒนาแล้ว คือ

- 1) ภาวิตกายโย มีกายภาวนา คือ มีการพัฒนาทางกาย
- 2) ภาวิตสีโล มีศีลภาวนา คือ มีการพัฒนาศีล ศีลคือการอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคม เป็นการพัฒนาในความสัมพันธ์ทางสังคม
- 3) ภาวิตจิตโต มีจิตภาวนา คือ มีพัฒนาการทางจิตใจ พัฒนาการทางจิตใจในด้านของ Heart ฝรั่งเขาเรียกว่า Emotional เป็นด้านอารมณ์ ที่แท้ก็คือเรื่องของจิตใจ
- 4) ภาวิตปัญญา มีปัญญาภาวนา คือ มีพัฒนาการทางด้านปัญญา แต่ของเราไม่ใช่ว่า Intellectual Development เราใช้ว่า Wisdom Development (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต, 2543: 42-43)

และได้แสดงทัศนะต่อไปอีกว่า การพัฒนาการศึกษาจะต้องเป็นไปแบบบูรณาการ ตัวอย่างเช่น การสอนจริยศึกษาแบบบูรณาการ ที่ต้องนิยามความหมายของจริยศึกษาให้กว้าง

มากกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ต้องเน้นมิติทางสังคม กล่าวคือ เน้นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน สถาบัน สิ่งแวดล้อม การทำให้รู้และฝึกฝนวิธีการอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ได้กล่าวอีกว่า จริยธรรมเป็นสิ่งที่สั่งสมตกทอดมาไม่สามารถตัดทอน ไม่เป็นการร่ายนักที่จะสร้างจริยธรรมใหม่ จริยธรรมของสังคมหรือแม้แต่ของบุคคลหนึ่ง เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง เราไม่สามารถสร้างคนให้มีจริยธรรมอย่างใหม่ขึ้นมาได้อย่างลอย ๆ เพราะคนเราไม่พ้นจากพื้นฐานเท่าที่มีอยู่ซึ่งสะสมมา ฉะนั้น พื้นฐานเก่านี้เราจะต้องเข้าใจ ถ้าเราจะสร้าง จริยธรรมใหม่เราต้องแก้ไขปรับพื้นฐานนั้น โดยประการแรก การฝึกพัฒนาแบบหนึ่งคือ การจำแนก จริยธรรมเป็นข้อ เช่น ความมีระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ ความกตัญญูกตเวทิตา ความมีสติ รอบคอบ ส่วนประการที่สองคือ ให้ถือว่าธรรมะทั้งหมดเป็นองค์ประกอบด้านต่าง ๆ เรื่องเดียวกัน กระบวนการเดียวกัน คือกระบวนการพัฒนาดคน ถ้าอยู่ในกระบวนการอันเดียวกันแล้ว การฝึกก็ไม่ใช้แบบที่สร้างจริยธรรมทีละข้อ แต่เป็นการที่จะต้องหาองค์ธรรมแกนหรือตัวแกนหลักขึ้นมาอันหนึ่ง เมื่อจับแกนหลักขึ้นมาได้แล้ว ก็กำหนดว่าอะไรที่เป็นคุณสมบัติอื่นจริยธรรมข้ออื่นที่เราต้องการ (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต, 2543: 37-38) โดยเน้นที่ “ฉันทะ” ดังนั้น ถ้าเราสร้างฉันทะขึ้นมาได้ สร้างนิสัยสร้างสรรค์ สร้างลักษณะจิตใจของนักทำงานขึ้นมาแล้ว คุณสมบัติที่พึงปรารถนาอื่น ๆ หรือคุณธรรมอื่น เช่น ความมีวินัยก็จะเกิดขึ้น (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต, 2543: 39)

จะเห็นได้ว่า การพัฒนาทางการศึกษานั้นจะต้องกระทำพร้อม ๆ กันใน 4 ลักษณะ ซึ่งได้แก่ การพัฒนาทางกาย (Physical Development) การพัฒนาด้านจิตใจหรืออารมณ์ (Mental Emotional Development) การพัฒนาทางสังคม (Social Development) และการพัฒนาด้านปัญญา (Wisdom Development) โดยการพัฒนจริยธรรมอาจทำได้ใน 2 ลักษณะ คือ การพัฒนาจริยธรรมแบบแยกย่อยในแต่ละด้าน เช่น ความมีระเบียบวินัย ความซื่อสัตย์ เป็นต้น และการพัฒนาจริยธรรมแบบองค์รวม ซึ่งต้องอาศัยหลักธรรม “ฉันทะ” ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความรัก ความชอบ ความพึงพอใจ อันเป็นแรงจูงใจที่จะกระตุ้นให้เกิดจริยธรรมข้ออื่น ๆ ตามมา

ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรมในเชิงพระพุทธศาสนา

ดวงเดือน พันธุมนาวิน นักวิจัยและพัฒนาระบบพฤติกรรมไทย ได้ทำการศึกษาค้นคว้าสาเหตุของพฤติกรรมของคนดีและคนเก่งว่า พฤติกรรมเหล่านี้มีสาเหตุปัจจัยทางจิตใจอะไรบ้าง ทฤษฎีนี้สร้างจากการสรุปผลการวิจัยในเรื่องดังกล่าวของเยาวชนและประชาชนคนไทยทั่วไป อายุระหว่าง 7 ถึง 60 ปี จำนวนรวมกันหลายพันคน ซึ่งเป็นผลงานวิจัยที่ปรากฏทั่วไปในประเทศไทย มารวม 30 ปี

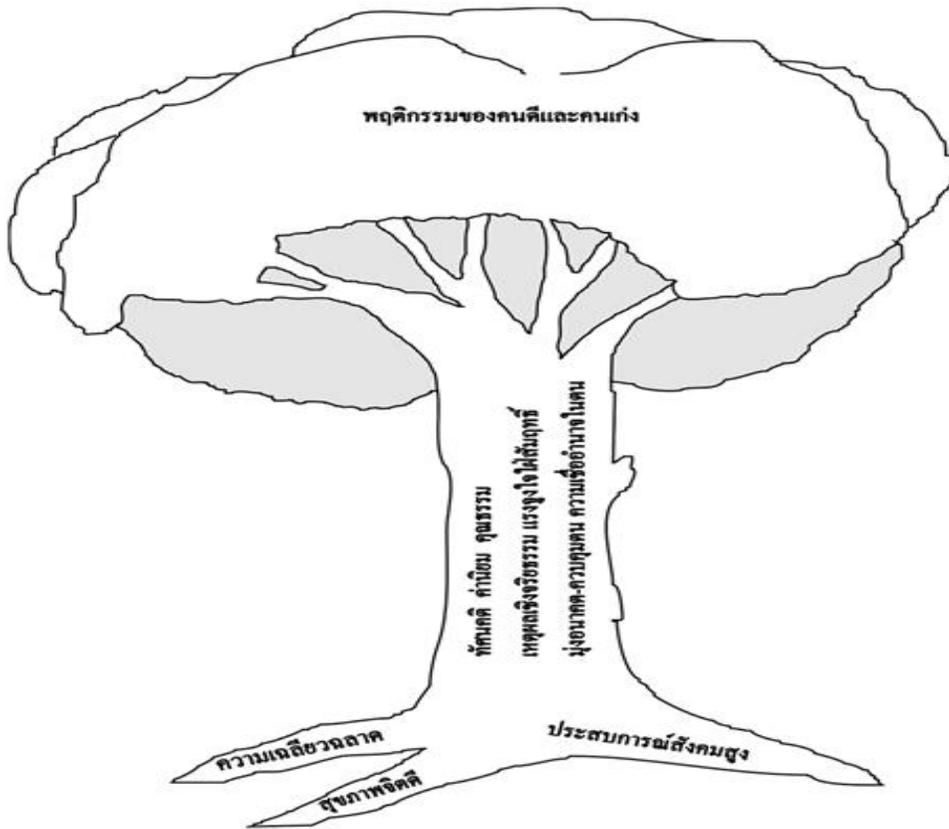
กล่าวโดยสรุปทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรม คือ คนไทยที่มีการกระทำที่จัดได้ว่าเป็นคนดีและคนเก่งนั้น การกระทำเหล่านี้เกิดจากสาเหตุทางด้านจิตใจอะไรบ้าง โดยวิธีการวิจัยเปรียบเทียบกับคนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกันหรือคล้ายกัน แต่มีพฤติกรรมกระทำดีในปริมาณต่างกัน เช่น เด็กบางคนไม่โกงในการเล่นเกมส์แต่บางคนโกง นิสิตบางคนอาสาไปพัฒนาชนบทแต่นิสิตคนอื่น ๆ ในชั้นเรียน

เดียวกันกลับไม่อาสา วัยรุ่นชายบางคนทำผิดกฎของโรงเรียนในขณะที่เพื่อนในชั้นเรียนเดียวกับตนไม่ทำผิด ส่วนทางด้านคนแก่ก็มีการศึกษาว่า เกษตรกรบางคนทำไม่จริงปลูกมันฝรั่งพันธุ์ดีในขณะที่เพื่อนเกษตรกรในหมู่บ้านเดียวกันยังปลูกพันธุ์เก่า ทำไมชาวชนบทบางคนจึงย้ายถิ่นหนีความยากจนไปตั้งตัวใหม่แต่บางคนไม่ย้ายถิ่นไม่ยอมเปลี่ยนอาชีพ ทำไมเด็กบางคนจึงแปร่งฟันตามวิธีใหม่ที่สอนให้จนฟันสะอาดขึ้น ในขณะที่เพื่อนที่ครูสอนเช่นเดียวกันแต่กลับไม่ยอมแปร่งฟันตามคำแนะนำ

จากการวิจัยคนไทยทั้งเด็กและผู้ใหญ่อายุตั้งแต่ 7 ถึง 60 ปี จำนวนกว่า 5,000 คน ในการวิจัยหลายสิบเรื่องจนถึงปัจจุบัน ทำให้พบว่า คนไทยที่มีการกระทำที่จัดว่าเป็นพฤติกรรมของคนดีหรือพฤติกรรมของคนเก่งนั้น มีลักษณะทางจิตใจที่สำคัญ 8 ประการ ในปริมาณที่แตกต่างจากคนที่ด้อยหรือเก่งน้อย (ซึ่งอยู่ในสถานการณ์เดียวกันกับคนที่ดีมากและเก่งมาก) นั่นคือคนที่ดีมากและเก่งมากเป็นคนที่มีความตั้งใจดี ดังนี้ คือ (1) มีทัศนคติที่ดีต่อคุณธรรม หมายถึง เป็นผู้ที่มีคุณธรรมต่าง ๆ สูง เห็นประโยชน์ของความดีงามต่าง ๆ และเห็นโทษของความชั่ว (2) มีเหตุผลเชิงจริยธรรมสูง หมายถึง เป็นผู้ที่ไม่เห็นแก่ตัวน้อย แต่เห็นแก่ผู้อื่น เห็นแก่ส่วนรวม และเห็นแก่หลักการหรืออุดมคติมากกว่า (3) การมุ่งอนาคตและควบคุมตนได้มาก หมายถึง เห็นความสำคัญของอนาคต มีการวางแผนเป้าหมายระยะสั้นและระยะยาว รู้จักบังคับตนให้อดได้ร้อได้ (4) มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์สูง หมายถึง มุมานะบากบั่นฝ่าฟันอุปสรรคเพื่อทำความดี และทำงานอย่างขยันขันแข็งตามเป้าหมายที่วางไว้ (5) การเชื่ออำนาจในตน หมายถึง เชื่อว่าทำได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เชื่อว่าผลดีและผลเสียที่เกิดกับตนนั้น ส่วนใหญ่มีสาเหตุจากการกระทำของตนเองทั้งในปัจจุบันและในอดีต (6) มีความสามารถทางการรู้การคิดสูง หมายถึง เป็นผู้ที่มีความฉลาดคิดได้หลายแง่มุมและคิดได้ในเชิงรูปธรรมและนามธรรมอย่างลึกซึ้ง (7) มีประสบการณ์ทางสังคมสูง รู้ธรรมชาติของมนุษย์และสังคมอย่างถูกต้องกว้างไกล รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา และลักษณะสุดท้าย (8) มีสุขภาพจิตดี หมายถึง อารมณ์ผ่องใส วิตกกังวลน้อยหรือเหมาะสมกับเหตุการณ์ รู้เท่าทันเหตุการณ์ต่าง ๆ

ต้นไม้จริยธรรมในทฤษฎีนี้มีส่วนสำคัญ 3 ส่วน คือ ดอกและผลไม้บนต้น ลำต้น และราก โดยพฤติกรรมของคนดีและคนเก่งเปรียบเสมือนผลผลิตที่น้ำพอใจและมีประโยชน์ คือ ดอกไม้และผลไม้ จิตลักษณะประการที่หนึ่งถึงห้า ((1) – (5)) ที่กล่าวมาแล้วเปรียบเสมือนลำต้นของต้นไม้นี้ กล่าวคือ ต้นไม้จะออกดอกและผลดกสมบูรณ์ได้ ต้องมีลำต้นหรือสาเหตุที่เพียบพร้อมสมบูรณ์ด้วยส่วนจิตลักษณะอีกสามด้าน คือ ประการที่หกถึงแปด ((6) – (8)) ที่กล่าวมาแล้ว เปรียบเสมือนรากของต้นไม้ซึ่งเป็นพื้นฐานของความเจริญทางจิตใจห้าประการที่ลำต้น และจิตลักษณะทั้ง 8 ประการนี้ ร่วมกันเป็นสาเหตุปัจจัยของพฤติกรรมการทำดีละเว้นชั่ว การทำงานอย่างขยันขันแข็งตามหน้าที่ เพื่อคุณภาพของงานและเพื่อส่วนรวม

ภาพ 1. ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม แสดงสาเหตุทางจิตที่สำคัญของคนดีและคนเก่ง

ภาพจาก: ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรมการวิจัยและพัฒนาบุคคล

ในเชิงพระพุทธศาสนา พฤติกรรมของคนดีและพฤติกรรมของคนเก่ง คือ การเลี้ยงชีพชอบหรือการทำงานชอบ (สัมมาอาชีวะ) และการกระทำชอบนั่นเอง (สัมมากัมมันตะ) ซึ่งเป็นเป้าหมายของการพัฒนาคนจากคนดิบให้เป็นคนสุก เพื่อให้มีการดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสมตามหลักพระพุทธศาสนา จึงอาจกล่าวได้ว่า ดอกไม้และผลไม้บนต้นไม้จริยธรรม ตรงกับมรรคสองในแปดทางในพระพุทธศาสนาที่ใช้ได้ในชีวิตของฆราวาส ส่วนจิตลักษณะทั้ง 5 ประการที่ลำต้นของต้นไม้ อาจมีส่วนใกล้เคียงกับหลักธรรมะข้อต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา เช่น การมีทัศนคติที่ดีต่อคุณธรรมต่าง ๆ ก็เกี่ยวข้องกับ “ฉันทะ” คือ ความพอใจในการละเว้นชั่วและทำความดี คือ ศีล 5 และธรรม 5 การใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมในขั้นสูงอาจเปรียบได้กับ “สัมมาทิฐิ” คือ มีหลักการชอบ คิดชอบ เห็นชอบนั่นเอง แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์อาจเปรียบได้กับ “วิริยะ” ความเชื่ออำนาจในตน คือ “ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม” แต่มีขอบเขตทางกาลเวลาแคบกว่าทางพระพุทธศาสนา เพราะความเชื่ออำนาจในตน

เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในชีวิตปัจจุบันและอดีต ส่วนความเชื่อในกฎแห่งกรรมนั้นมีขอบเขตครอบคลุมทั้งอดีตกาล ปัจจุบันกาลและรวมถึงอนาคตกาลด้วย และลักษณะมุ่งอนาคตและความสามารถควบคุมตนเอง ก็เกี่ยวข้องกับการมีสติและการเอาชนะใจตนเอง

ส่วนจิตลักษณะพื้นฐานอีก 3 ประการ คือ ความเฉลียวฉลาด ประสบการณ์ทางสังคม และสุขภาพจิต เมื่อพิจารณาร่วมกันในบุคคลต่าง ๆ ที่อาจจะมียุติลักษณะหนึ่ง ๆ สูงหรือต่ำกว่าคนรุ่นเดียวกัน คนที่มีจิตลักษณะทั้งสามด้านสูงเป็นผู้ที่มีความพร้อมที่เหตุผลเชิงจริยธรรมจะพัฒนาสูงขึ้นไปได้ คนที่มีจิตลักษณะดังกล่าวสามด้านสูงพร้อมในตัวคน ๆ เดียวกัน จึงเปรียบเสมือนคนประเภทบัวเหนือน้ำในพระพุทธศาสนา ส่วนผู้มีจิตลักษณะสองด้านสูงแต่อีกด้านหนึ่งต่ำ หรือผู้มีจิตลักษณะพื้นฐานหนึ่งด้านสูงอีกสองด้านต่ำ หรือต่ำหมดทั้งสามด้านในคน ๆ เดียวกัน เปรียบเหมือนบัวเหล่าที่ 3, 2, และ 1 ซึ่งอยู่ใต้น้ำลึกลงไปในระดับต่าง ๆ กัน คนสามประเภทหลังนี้ ยังขาดความพร้อมทางจิตใจบางด้านหรือทั้งสามด้านซึ่งต้องได้รับการพัฒนา ก่อน หลังจากนั้น เหตุผลเชิงจริยธรรมของบุคคลเหล่านี้จึงจะพัฒนาขึ้นได้ต่อไป (ฉกาจ ช่วยโต และดวงเดือน พันธุมนาวิณ, 2533: 16-18)

จากการประมวลทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรมในเชิงพระพุทธศาสนาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรมเป็นทฤษฎีที่ได้มาจากการศึกษาวิจัย ในเชิงวิชาการทางจิตวิทยาและพฤติกรรมศาสตร์ แต่เมื่อได้เปรียบเทียบกับพฤติกรรมของคนดีและคนเก่งและจิตลักษณะทั้ง 8 ประการ กับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แม้ในบางครั้ง จิตลักษณะบางด้านจะมีความหมายที่แคบไม่ครอบคลุมหลักธรรมเต็มทั้งข้อ แต่กระนั้นก็ตาม ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรมก็เป็นแหล่งที่รวมธรรมะหลายข้อหลายหมวดที่มาจากเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในเชิงสาเหตุและผล โดยที่หลักธรรมะเหล่านี้แต่เดิมมักแสดงไว้เฉพาะเรื่องแยกต่างหากจากกัน แต่เมื่อพิจารณาทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรมควบคู่กับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว เปรียบเสมือนการนำธรรมะในหลายหมวดหลายหมู่มาประยุกต์ใช้ในเชิงพฤติกรรม เพื่อที่จะได้ภาพรวมอันชัดเจน ในการวิเคราะห์พฤติกรรมคนไทยในหลาย ๆ มิติ

สรุป

มนุษย์ คือ ทรัพยากรที่สำคัญของประเทศชาติ โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ประเทศชาติจะพัฒนาอย่างมีคุณภาพ เมื่อประชาชน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนไทย ได้พัฒนาตนเป็นทั้งคนเก่งและคนดี เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ไม่เบียดเบียนทั้งตนเอง และผู้อื่น หรืออาจกล่าวได้ว่าประชาชนมีพฤติกรรมเชิงจริยธรรม คือ ลักษณะพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม เป็นพฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบ ให้การสนับสนุน เพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของคนในสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข รวมถึงพฤติกรรมที่สังคมไม่ต้องการให้มีอยู่ในสมาชิกของสังคม เป็นพฤติกรรมที่สังคมไม่ยอมรับ สำหรับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมตามแนวพุทธจิตวิทยา การเป็นคนเก่งและคนดีนี้ หมายถึงการใช้ชีวิตทั้งทางกาย วาจา ใจ ทั้งด้านส่วนตัว ด้านสังคม ด้านอารมณ์ ด้านจิต ด้านปัญญา และยังมีมุ่งเน้นให้บุคคลมีการพัฒนาตนอยู่ตลอดช่วงชีวิต หรือเรียกได้ว่าเป็นภา

วิตัตต์ แปลว่า ผู้มีตนที่ได้พัฒนาแล้ว 4 ด้าน ดังนี้ 1) ภาวิตกาโย มีกายภาวนา คือ มีการพัฒนาทางกาย 2) ภาวิตสีโล มีศีลภาวนา คือ มีการพัฒนาศีล ศีลคือการอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคม เป็นการพัฒนาในความสัมพันธ์ทางสังคม 3) ภาวิตจิตโต มีจิตภาวนา คือ มีพัฒนาการทางจิตใจ และ 4) ภาวิตปัญญา มีปัญญาภาวนา คือ มีพัฒนาการทางด้านปัญญา นอกจากการพัฒนาตนแล้ว เพื่อยังประโยชน์ให้ผู้อื่นและสังคมด้วย ดังนั้น สถาบันต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา มีความสำคัญอย่างยิ่งในการหล่อหลอมเด็กและเยาวชน ให้เป็นทั้งคนเก่งและคนดี การพัฒนาการศึกษาแบบบูรณาการ ไม่ทิ้งหรือละเลยด้านจริยธรรมหรือจริยศึกษา เมื่อการดำเนินชีวิตหรือครองชีวิตอย่างถูกต้อง จะทำให้มนุษย์เป็นอิสระ มีจิตใจไร้ทุกข์อย่างแท้จริง ท่านเรียกว่า เป็นพรหมจริยะ แปลว่า การครองชีวิตอย่างประเสริฐหรือชีวิตประเสริฐ

เอกสารอ้างอิง

- ไสว มาลาทอง. (2542). *คู่มือการศึกษาจริยธรรม*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. (2545). *สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ฉกาจ ช่วยโต และ ดวงเดือน พันธุนาวิณ. (2530). ลักษณะจิตสังคมที่เกี่ยวกับการบวชในพุทธศาสนาของ ชายไทยในภาคใต้. *รายงานการวิจัยฉบับที่ 43*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพุทธธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
- ดวงเดือน พันธุนาวิณ. (2524). *จิตวิทยาจริยธรรมและจิตวิทยาภาษาพฤติกรรมศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.
- ดวงเดือน พันธุนาวิณ. (2524). *พฤติกรรมศาสตร์*. เล่ม 2. จิตวิทยาจริยธรรมและจิตวิทยาภาษา, กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.
- ดวงเดือน พันธุนาวิณ. (2539). *ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรมการวิจัยและการพัฒนาบุคคล*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2546). *ถอดรื้อปรัชญาและศิลปะแบบตะวันตกเป็นศูนย์กลาง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายธาร.
- บุญมี แทนแก้ว. (2539). *จริยศาสตร์*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ป้วย อึ้งภากรณ์. (2545). *ทัศนะว่าด้วยการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- ผ่องศิริ เรียงตระกูล. (2544). “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินงานของโรงเรียนเอกชนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา จังหวัดลำปาง”. *ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*. คณะศึกษาศาสตร์: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2543). *การศึกษาพัฒนาการหรือบูรณาการ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2543). *จริยธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ลำดวน ศรีมณี. (มปป.). *จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก*. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด.
- ส.ศิวรักษ์. (2545). *ปรัชญาการศึกษาศาสตร์และศิลปะแห่งการปฏิรูปการเรียนรู้*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์.
- อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์. (2545). *การศึกษาในมนุษยชาติอันเป็นที่รัก*. แปลและเรียบเรียงโดย วิจักขณา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมิต.
- James W. Vander Zanden.(1986). *Sociology the Core*. 3rd ed.. New York : McGraw-Hill Inc..

Kohlberg L..(1976). “*Moral Stages and Moralization : The Cognitive Developmental Approach, Moral Development and Behavior*”. New York : Holt Rinehart and Winston.

M.I. Hoffman. (1979). “Development of Moral Thought : Feeling and Behavior”. *American Psychologist*, October.